

ХАЙДУТ ВЕЛКО, КОНДА ВОЙВОДА И УЗУН МИРКО – БЪЛГАРИ БОРЦИ ЗА СРЪБСКАТА СВОБОДА

http://www.sitebulgarizaedno.com/index.php?option=com_content&view=article&id=937:im&catid=29:2010-04-24-09-14-13&Itemid=61

Хиляди са българите участници в борбите за свободата на сърбите. Те са сред съратниците на Кара Георги, а участниците в двете български легии участват в боевете за Белград. Със славата на героите се окичват и българските доброволци в Сръбско-турската война през 1876 г.

Това което прави впечатление при един бегъл поглед в историческите събития - в българските въстания и в борбите за българската свобода е че там няма сърби. Точно обратното е забележимото – сърбите, притаили се са в очакване да грабнат в суматохата нови и нови български територии. Ако има някакво съмнение в думите ми, то разгледайте историческите карти и там ще намерите потвърждение в казаното.

Сега искаме да припомним за трима от най-достоините български войводи, непожалили живота си в борбите за извоюването на сръбската свобода – Хайдут Велко (1780-1813), Конда войвода (1774-1807) и Узун Мирко (1782-1868). Техните кратки биографии са написани от Г. П. Русески (1887) и от Тихомир Павлов (1931) - вж. Сборец из живота на български по-отлични мъже.

Книга за учители и народа. Събрал и наредил Г. П. Русески, Стара Загора. Печатница „Знание“, 1887 и Тихомир Павлов, Подвизите на Хайдут Велко и съдбата на българщината в Моравско. София, 1931.

В тях се преплитат автентични свидетелства за войводите и за революционните борби от времето преди два века, но голяма част са и легендарните сведения, запазени във фолклора, а това, което може да научите за тях от сръбската историческа литература е невярно и тенденциозно. За съжаление и написаното в нашата литература за тях е изключително оскъдно и също неточно. Тук поместените техни биографи са малък принос към техните биографии на борци срещу турското иго и за освобождението на българския и сръбския народи.

Узун Мирко

Публикуването на кратките биографии на тези трима юначни българи в сайта „Сите българи заедно“ е първото тяхно оповестяване след първото им отпечатване през 1887 и 1931 г., още повече че те отдавна са библиографска рядкост. За читателите на сайта искаме да отбележим, че те са съставна част от нашата най-нова книга, която ще бъде пореден номер в библиотечната поредица „Сите българи заедно“ „Истории за вежди войводи“ и която скоро ще бъде по нашите книжарници.

Цочо В. Билярски

* * *

КОНДА ВОЙВОДА

Конда е бил българин от селото Вошани, отвъд Струга, отдето излезват много бозаджии и халваджии, които до днес ходят в Белград да продават боза и халва; носят един вид арнаутски костюм и говорят често по арнаутски. В млади години и Конда е продавал боза и халва в Белград; но като поотраснал и видял, че хайдушкия занаят бил по-кярлия и по-съобразен с наклонностите му, той захвърлил бозаджийската стомна с бабито, та се съединява с кърджалиите. Скоро Конда толкова се отличил с юначеството си, щото в 1804 год. той става бюлюкбашия в кърджалийския отряд на Гушанац Али, който бе дошъл да помогне на дахиите против въставшите сърби. В този отряд имало е много българи и даже съотечественици на Конда. Около две години е служил Конда като бюлюк башия в Белград. Той бил отряден с дружината си, която ако не българска, то поне изключително из християни, да варди една стражарница между Вароша и Савва капия, под ъгъла на днешната митрополия. Естествено, че Конда, като християнин, макар кърджалийски бюлюкбашия, повече съчувствувал на сърбите, отколкото на турците, които искал да ги остави като му явили, че ще го приемат на драго сърце. Преди да избегне из стражарницата, той дал възможност на много сърби, които се криели из Белград, да избегнат чрез пазената от него стражарница в лагера на войводата Милое при Мокрий Дъб. През нощта Конда настанал момците си да избягат един по един през крепостния вал, като задигната със себе всичките военни потреби, а сам той за да отвлече вниманието на турците, залъгвал ги в съседната стражарница с празни разговори, дето подир малко и той ги застига, у Мокрий Дъб. Турците открили още същата нощ избягването му и да не последова нападение на крепостта, осветили града с факли и до сутринта гърмели с топове. Това е било в август или септември 1806 год.

Когато Кара Георги мислише как да превземе Белград и с това да даде да почувствуват турците както силата, тъй и смелостта на сърбите, на помощ му се явява Конда с един колкото смел, толкова и верен план за превзимането му. Белград бил заобиколен тогава от 18 хиляди сърби, които имали 20 топа. За попълнение на Кондовия план, той разпределил отряда си по този начин: пред Видин капия бил отреден Главаш с 4000 души, пред Стамбол капия Васа Чорапич с 8000, пред Варош капия кнез Сима Маркович, с 4000 души и най-подир сам Кара Георги с 2000 души, в числото на които е бил и Конда с дружината си, вардеше Савва капия. Атаката трябвало да стане едновременно връз всичките капии пред зори 30 ноември в денят на Св. Андрея, когато турците празнували курбан байрам. Конда твърде добре познавал Белградската крепост от времето, когато продавал в нея боза и като нейн бюлюкбашия пазител, той се наел заедно с бинбашията Узун Мирка и още шест други отбрани момци юнаци, Никола, Драгича, Младена, Никола Сремац и др. двама да отворят на сърбите Савва капия. В деня на нападението, когато Конда и дружината му тръгнали, за да изпълнят обещанието си, след тях вървял Милой Петрович със 150 момци и сам Кара Георги с останалия отряд. Конда минал крепостния вал по-горе от Савва капия между две стражарници, упътва се направо за градската капия, която обещал на сърбите. На пътя ги среща нощната стража и като ги попитала: кой иде? Сам Конда отговорил по турски: „Аз съм, кардаш с момците на Узур бея“ и тъй стражата заминала по на тъй без да заподозре за нещо. След отдалечението й Конда повежда изново дружината си и като се примъква без шум до капията, спуща се сам с ятагана си и посича двама стражари, които я вардили; подир това с брадвата, която носил Сремац, строшили катанеца на портата. От ударния шум заспалата стража се събудила и поискала да спре нападателите. В нощната тъмнина е произлязла страшна резня; сам

Конда е бил ранен на четири места, Узун Марко на две, а другите, освен Младена биле убити на мястото. При изгърмяване на първите пушки Милоя прибързал за своите момци, а след него и Кара Георги се вмъква в крепостта, дето скоро си пробил път и кнез Сима, през Варош капия, и тъй след кръвопролитен бой Белград падна в ръцете на сърбите.

Конда е бил толкова тежко ранен, щото не можал да стане на крака, но е бил изнесен от Милоевите момчета във от капията в полето, дето е бил сръбския лагер; а щом градът се очистил от турците, поместили го в конака на Аганлията дето след дълго лекуване той е оздравял. Много чуждестранни, които са посещавали него време Белград, ходили нарочно да гледат Конда. Сам Кара Георги много го е уважавал и пазил. Веднага след оздравяването си пак е придружил войската и в 1807 год. е участвувал в кръвопролитния бой при Ужица, а в същата година на Св. Троица при Лозница, като е биел турците погинал е със славна смърт на бойното поле. Не се знае навярно где е гробът на Конда; някои казват, че той е погребан в Трономския манастир. Конда е бил дребен, но здрав; по сръбски е говорил малко и то с български говор, но турски и арнаутски е знаел като същ турчин. Когато го убили имал е около 33 година, дето ще рече че се е родил в 1774 година.

УЗУН МИРКО АПОСТОЛОВ

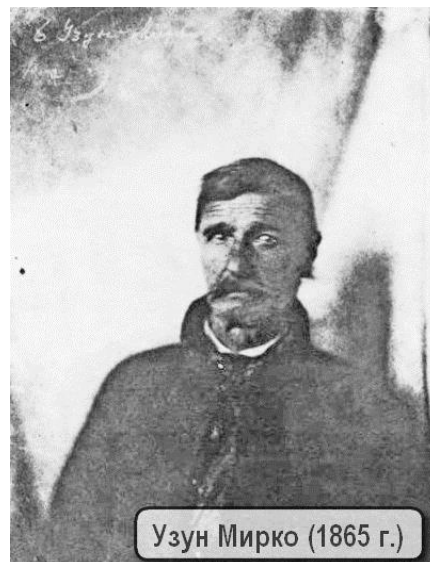
Узун Мирко е родом от Враня, който може да се счита за чист българин; той се родил около 1789 година; баща му се казвал Апостол, а майка му неизвестно. Когато славата на Кара-Георгево въстание проникнало в пределите на турското царство мнозина, в числото на които е бил Узун Мирко, оставили мирните си занятия и отишли в Сърбия да търсят по-широко поле на своите юнашки натури. Узун Мирко е минал в Сърбия в 1804 год. и е постъпил в отряда на войводата Милоя Петрович, който е имал постоянно своя стан на Мокрий Лъг не далеч от Белград. Под командата на Милоя, Узун Мирко се отличил твърде много, както при отбиване на турците, що са излезвали

от Белград, тъй и при нападението връз тях; наскоро за юначеството си той е бил произведен бинбашия с право да събира отделна чета под свое управление. При щурмирането на Белград той по свое желание се присъединил с Конда, за да пробият път на сърбите, гдето страшно се раняват в дръзката си постъпка. След оздравяването си той изново е воювал със своите момци против турците при Драна, Делиград, Ясика, Варварина и други места до 1813 година, в което време е бил ранен още на пет места, но всичките му рани са оздравели благополучно. В злочестата за сърбите 1813 година, когато почти всичките войводи начело с Кара Георгия бяха избягали в Австрия, то и Узун Мирко избегнал от Шабац в Срем. В 1814 год. Узун Мирко отишъл в Беч (Виена) дето според разказите, с високия си ръст, войнишкия изглед и с богато украсеното си облекло е учудвал виенците. Сам той разказвал, че не е можал да ходи свободно по улиците от наро-да, който се събирал на около му да го зяпа. В 1815 год. въстанието в Сърбия отново почна и Узун Мирко не закъснял да се завърне. Наскоро той събира една чета и на 13-14 юли взема значително участие в боя при Дубля.

Когато скоро подир това сърбите сключиха мир с Марашлъ Али паша и турската войска изново завзе Белград, Узун Мирко се оттеглил в Палеж, дето се залови за търговия, а след малко се оженил за някоя си Смила. Но търговията се не въртеше с

нож, затова и не тръгна напред; тъй щото в 1830 година, той бе принуден да мине в Белград и да търси прехрана. Но и тук като не сполучил, изново се завърнал в Палеж. Този път Узун Мирко се съортачил с другото едно, с когото наели един каик да прекарват едно друго от Палеж в Калубар и обратно. Както се вижда Узун Мирко с голям труд се е прехранвал. Това се продължи до 1839 година, когато княжеската власт мина в ръцете на наместничеството, Узун Мирко бил назначен митарствен чиновник във Вишница. Но и това не траело дълго време; след година той бе отчислен от служба и заминал в Белград, дето продължавал да живее с една малка пенсия шест талера в месец. В 1842 год. когато княжеската власт минала в ръцете на Александра Кара-Георгиевича, Узун Мирко му се оплакал от положението си, който му помогнал на часа и го посъветвал още да подаде жалба в съвета, за да му определят по съответствена до живот пенсия. Той написал прошение и лично го занесъл; та го предал в съвета, като помолил и устно в същото време да му се определи повече пенсия. Но един от младите съветници с доста неприлични слова му отказал в правото да дири пенсия. Разсърден от това Узун Мирко му показал на ранената си с ятаган глава при вземането на Белград, открил гърдите си та му показал още три рани от пушки и рекъл: „Ето господине, заслугите на отечеството и декретът, според който имам право да диря пенсия. Ако и това доказателство не стига, то аз ще си снема гащите, за да ви покажа и друга рана, която са ми нанесли турците при превземането на Белград у Сава капия.“ Съветникът се засрамил, а той си отишъл разсърден у дома. Но пенсия все пак не му се определил. Скоро подир това Узун Мирко втори път се оплакал Кара-Георгиевичу, като му обадил и за приема си в съвета. Кара Георги нажален да гледа един старец, негов бащин сподвижник, в таквоя жално положение, подарил му една двукатна къща и от собствените си средства му определил по 10 талера в месец. Освен туй той настоял пред съвета да му определят 200 талера в годината. Оттогава насетне Узун Мирко заживял спокоен живот.

Узун Мирко (1865 г.)

Когато Милош станал княз в Сърбия, той не обичал Узун Мирка, както не е обичал и всичките сподвижници на Кара Георгия. Веднъж, когато Милош се завръщал в Белград, излязъл много народ извън да го посрещне, от любопитство излязъл и Узун Мирко. Той яздел на добър кон, който му одължил един негов приятел. В полето, около Емеклик, подал се и сам княз Милош, възседнал на великолепен жребец. Щом той съзрял Узун Мирка, който бил стоял малко напред от белградчаните, изважда сабята си из ножницата, насочва я към него, и като се спуща върху му, извиква му: „Дръж се Мирко.“ Мирко, който знаел неразположението на Милоша и като бил добре въоръжен, без да се смути ни най-малко, изважда из едина кобур пишо̀ва си и като дръпнал кондака, насочил го връз Милоша и му рекъл: „Буюрун Господарю!“ Княз Милош изведнъж спира жребца си, турнал сабята в ножницата, па го попитал сърдито: „Що правиш ти? Зер би ли гръмнал отгоре ми?“ – „Бога ми, Господарю. гръмнал бих; през твоята глава та в бащината ти.“

Узун Мирко е бил висок, повече от три аршина, та затова е и получил прякора Узун. Страшното му снажно тяло, широки гърди и съразмерна глава неволно са обръщали погледите на тези, що са го срещали по пътя, а във време на резня, когато силната му десница е издигнала дългия му тежък ятаган, то тежко било томува, който се паднал наблизко. Косата му е била рунтава, но до дълбока старост твърде сбръчкана,

веждите му са били гъсти и черни, очите му пъстри и лъскаво огнени, а носът римски; уста е имал умерено големи, глас силен, но не строг; мустаки големи и черни, образ продълговат и тъмножълт, крака дълги, ръце също дълги, космати и силни; почти всичкото му тяло е било покрито с косми. Под старост вървял е малко нагърбен и обикновено държал е ръцете си назад на кръста за облекчение на гърбът си при вървежа. Обличал се е в един вид арнаутски костюм, обкичен с различни златни обшиви. Кръстът е бил опасан с дълъг свилен пояс, отпред на който са се красели чифт пищови и дълъг ятаган. Нравът му бил твърде приятен, и сам той е бил много любезен, при срещане обичните си другари, поздравлявал ги гръмка, целувал, хващал и стискал с исполинските си ръце, доде извикалият от болеж, тъй също е постъпвал и с младите сръбски офицери, които са се ползували с репутацията на юнаци, някои от тях е хващал през кръста и ги е издигал високо нагоре. Узун Мирко е бил твърде приятен събеседник и на драго сърце е разказвал на младите за борбата на сърбите в Кара-Георгево време и за юначеството му; но за себе си той нищо не разказвал. В яденето и пиенето си бил умерен; на обяд и вечеря изпивал е по една ока добро вино, но пример не е бивало да са го виждали пиян. Ястието му се готвели по турския обичай и преди да седне на софра както и после ядене, помолвал се е Богу и си е умивал ръцете. Той жавял добре с гражданите, тъй и със селяните, които са го обичали и уважавали твърде много. Към сиромасите бил е твърде милослив и в големи празници не е връщал никого без да го нагости и да му даде някоя пара и друга. В никакви политически дела, нито кога е бил войник, нито после се е бъркал. В 1862 година той починал в Белград и е погребан на Ташмегдан в Палилулската черква „Св. Марко“ на възраст около 85-86 години. Подир смъртта си той е оставил само един син но име Любомир, който е още жив и сега за сега е полковник в пехотата на сръбската войска

ХАЙДУТ ВЕЛКО ПЕТРОВ

Хайдут Велко се е родил около 1780 година в селото Леновци, Черноречска околия, три часа на югозапад от Зайчар. Той е един от най-знаменитите български дейци във въстанието на сърбите. Баща му се казвал Петър, а майка му Петра; освен това той е имал двама родни братя, Милотин и Милко, които са се борили заедно с него за освобождението на Сърбия. Велковият баща бил спестовен селянин, главното му

занятие било овцевъдството, от което е изкарвал много сирене, та затова са го казвали и сиренаринът Петър. От детинство още Велко е пасал бащините си овце и според смелостта и пъргавината си на 15 годишната си възраст, той е бил вече чобанбашия над бащините си овчари. Често турци са се отбивали в кошарата им, та освен дето яли и пили безплатно, но и откарвали колкото сирене, масло или мляко наидели. В това време знаменития полунезависим видински паша Пазвантоглу воювал против султана. Подир една победа над войската му в Черноречската околия, кърджалиите, Пазвантови съюзници, опленили почти всичката околия, а родното село на Велка, Леновци, е било разрушено. Това принудило Велка да избегне във Видин, дето се цанил да пасе

овцете на някой си тамошен турчин. Но животът на турците не му паднал на сърце и той скоро избягва в Пожаревац. Тук той се цанил да готви ястие на тамошния войвода.

Един ден, през Великденските празници, като се заиграл с връстниците си, забравил да стотви ястие на господаря си, който го подирил за да го накаже; но той избягва и се съединява с четата на хайдутина Станой Главаш. На зимовище в село Дубене в 1803 год. Велко се запознава с една вдовица Главашева роднина на име Мария и се оженва. Види се той не бил щастлив в женитбата си, шото щом дошла пролетта в зелената шума, облякъл си хайдушките дрехи, и припасва ятагана. Жена му, като го видяла тъй, рекла: „Тежко ми, че съм се оженила за хайдутин.“ - „Не бой се, жено, й отговорил Велко, сега всички сърби са хайдутин.“

Това е било в 1804 год. когато уплашени от убийството на кметовете, сърбите бяха се хванали за оръжие. Велко постъпил изново в четата на Главаша, когото за скоро остава и се присъединява при войводата Боша Вулачевича, с когото и почна първите си сериозни опитвания против турците. В следующата година 1805 Боша погибна от турците и на мястото му Кара Георги назнача Вуйца Вуличевича; Велко останал да служи при него, но в разстояние на една година, той бе се отличил толкова много по юначество, шото Вуйца го назначи за бюлюкбашия. След превземането на Белград всичка Сърбия била освободена от турците, само Черна река, отечеството на Велка, не било още свободно. Хайдут Велко помолил Кара Георги да му даде един вид пълномощно, за да събира момци, с които да освободи Черна рька, Кара Георги му позволил, като му дал пълномощно и го снабдил още с военни потреби. Велко тогава отива в Раваницкия манастир, дето организира дружината си из околните български окръзи на Черна река и незабавно влиза в нея. При село Подгорица в една яка укрепена кула напада Осман бея, когото поканил да се предаде, последния отказал; но той с хитрост на запалени бьчви пълни със слама и сено от димът им го, накарал да се предаде, хваща го жив и изпраща във Видин, а имуществото му присвоява за правителството и него си заедно с хубавия му кон, когото нарекли Кушльо. Кушльо бил дребен и тъмнокулест, добре обяден; в бой бил безстрашен и пред нищо не се спирал, затова Велко го много обичал до самата си смьрт. Велко сполучил да изпъди турците из отечеството си, уредил си дружината по образа на другите срьбски войводи, назначава знаменосец, бинбашия в бюлюкбашия, тъй шото, когато изпратената против него из Видин потеря навлязла в Черна река. той й сам излязъл насреща при селото Криви Вир. Дружината му в сравнение с турската била твърде малка и момчетата му още новаци за ятагански юрюш, за това той не се решил да ги нападне открито, но през една тъмна нощ, като се промьква скришом в стана им и извиква по турски: „Бягайте че ни поразил хайдут Велко“ спуща се връз тях и ги разбива съвършено. Този смел набег въздигна Велковата слава още повече и след това името му станало плашило за турците. До 1809 година турците нямаха възможност да нападнат Велка с голяма сила; малките отряди, които сегиз-тогиз се появяваха около границите, получаваха заслужено наказание и не смееха сами да повторят опита. Велко заедно със Стефан Живковича биле назначени от Кара Георгия и съвета да пазят Баня Аляксинашка, дето биле обсадени и ранени във всекидневните малки сбивания с турците. Тук, като се научава Кара Георги, му дожда на помощ и Велко сполучил с момците си да си пробие път и излезе от засадата.

През 1810 година се оплакали пред Скупщината от Велка и му зели войводството, а той побягнал с момците си в Смедерево, а от там в Гьоречье при Миленка Стойковича, който го назначил на служба с момците и му давал плата 500 гроша. Заслугите на Велка през 1810 година биле толкова важни, щота присъдата му била отменена; и когато в следующата година турците нападнаха Баня, Кара Георги изпратил Велка за главатар над Черна река, като го снабдил с пари и оръжие; но после с указ назначен за неготински войвода. В 1812 година той закупил лесовете и гюмрюка по тези места та се обогатил много: но и този кяр делил със своите си другари.

През 1812 година Турция на ново искала да покани Сърбия, за това изпратила около 15 000 души войска против Велка към Неготин, който след няколко примамчиви сбивания, видял за нужно да се затвори в Неготин и оттам да напада, като той и те търсили помощ у своите си. На турците дошли Реджеп ага из Ада кале, влашкия княз Караджа и везир Рушид паша, щото войската им възлизала до 30 000 души. Подир като се настанили добре, турците почнали да копаят ноше лагъми и да се приближават към Неготин. Всичкото време артилерията им силно работила върху градските кули, които падали една след друга, най-после и Велковата — „баба Фанка“, от която той разглеждал неприятеля, била подупчена от гюлета и куршуми, щото бил принуден да я напусне и да се премести в един зитлик. Когато снарядите се свършили, той събрал всичкия метал и сребро, който вардил за турците и го дал да се направят нови. Помощ не му все още пристигало по причина на завистта, която имали другите войводи към него. Най-после изпратили Антона Паликча, но вече било късно. Велко сам по цял ден е обикалял момците си да ги ободрява по шанцовете, сам е разпореждал за всичко по отбраната на Неготин и е черпил с ракия по отличните измежду тях. В един от обходите си той бил ударен от едно гюле, което го повалило мъртав на земята. Той бил предаден от цинцарина Анастас Армаша, когото Велко за някаква грешка искал да накаже, та побегнал при турците и по негово насочване те гръмнали с топовете си върху му, когато се спрял и го сполучили. Едно гюле го ударило по-долу от лявото рамо, та му отнема гърдите до половината. „Дръжете се“, извикал той и паднал мъртъв. Момците го покрили изведнъж със сено, за да го не види войската да се уплаши и бяга. Вечерта брат му Милутин го задигнал и закопал от дясна страна на Неготинската черкова заедно с двама убити момци, изравнил земята, да се не познава, защото турците много би дали за неговата глава. Милутин приел командоването на Неготин, но не можал да се удържи нито пет дена подир Велковата смърт. Подир нея разбрали значението им за Сърбия, в той недоживял да му пристигне помощта, щото с падането на Неготин, не щяла да пад-не и Сърбия.

Велко е бил тънък и висок, с остра коса, малки мустаки, широки уста, римски нос, дълголик и сух, глас е имал твърде голям. Обличал се великолепно, носил е един вид бошняшки костюм от кадифе, обшит със златни ширити. На главата си носил малък фес. Оръжието му от най-скъпоценните в него време. Въобще от всичките Кара-Георгеви войводи Велко е бил облечен и въоръжен най-добре. По храброст и телесна сила той е бил юнак над юнаците в сръбското въстание Той е убит около края на юли 1813 год.

(Из Сръбската завера.)

ПОДВИЗИТЕ НА ХАЙДУТ ВЕЛКО И СЪДБАТА НА БЪЛГАРЩИНАТА В МОРАВСКО

ТИХОМИР ПАВЛОВ

ПРЕДСЛОВ

В една своя недавнашна лекция в гр. Търново на тема: „Народи, които растат и народи, които гинат“, г-н професор Мутафчиев е посочил как гърци, сърби, румъни и турци са асимилирали стотици хиляди и дори милиони наши сънародници. Макар че

българите имат способност за голям естествен прирост, но числено и териториално век след век намаляват.

Между Дунава и Карпатите - заявил г. професорът, - някога са на-селявали милиони български славяни; по-късно, от запад там са дошли румъните, които са сполучили да ги порумънчат. А това личи и от големия процент български думи в днешния влашки език (40%). И в наше време цели български села отсам Дунава, във Видинско и другаде, се отдават под влиянието на власите и говорят и се чувствуват като власи. Българите лесно възприемат чуждите езици и по този начин се обезличават. А езикът - заключил г. проф. Мутафчиев, - е най-силният белег и най-сигурната основа за националното съзнание.

Констатациите на г-н професора трябва да ни накарат да се замислим.

Да не говорим за близо един милион помаци в Македония, Тракия, Родопите и дори в сърцето на днешна България - Ловешко и другаде; да не говорим за стотиците хиляди българи, които от времето на Симеона и по-после са потънали в Епир и Южна Гърция, в Пелопонес и островите, както и по-на север около някогашните градове Белград и Горица (сега градовете Берат и Корча в Епир); да не се спираме на множеството български някога села около Букурещ и пр., преселени от времето на Дибич Забалкански, от Ямболско и Сливенско, и които само за сто години са изгубили езика и националното си съзнание; нас, бежанците от Западните покрайнини, по-специално ни интересува българщината в така наречената Източна Сърбан, която още проявява живот чрез своя неизменен български език и неподавено национално съзнание, българщината, която се бори за народностно самосъществуване.

Ний сме напълно уверени, че на днешната бивуачна „велика“ сръбска държава годините са прочетени. Историята в сегашния век на национално самоопределяне не търпи вече лъжи и фалшификации.

Времето работи за нас.

Но, заедно с времето, и ние не трябва да стоим със сгърнати ръце.

Организацията на Западните покрайнини, която има дружества в цялото почти царство, полага грижи за националното възпитание на нашата младеж, която е бъдещето на нацията и залог за нашето народностно самосъхранение. В това направление, тя, между другото, предприема издаването на една малка, популярна и евтина библиотека, начеваща с настоящия номер от писателя Тихомир Павлов.

София, април 1931 год.

Върховен комитет на Западните покрайнини

ПОДВИЗИТЕ НА ХАЙДУТ ВЕЛКО И СЪДБАТА НА БЪЛГАРЩИНАТА В МОРАВСКО.

В историята на българските въстания, между всички великани по дух и храброст, равен на Хайдут Велко е, може-би, само един юнак, а той е Петко Киряков Калоянов от с. Доган Хисар, Гюмюрджинско.

За единия, както и за другия, нашите млади поколения най-малко знаят. А велики епохи и легенди са техният живот и дела.

И двете области, гдето са шетали тези двама войводи, - в двата края на днешна България, - са в чужди ръце: Неготинско, Зайчарско и цяло Моравско - в ръцете на сърбите, а Гюмюрджинско у гърците.

И забележително е, че както гърците са искали да използват подвизите на Петко Войвода от Беломорска Тракия, така и сърбите са се стремили да изкористят

юначеството на Хайдут Велка, когото днес считат за сърбин, щом си присвоиха българския Моравски край.

Войвода Петко Киряков се е родил 64 години по-късно от Хайдут Велка, в едно време, когато българското национално движение започнало все по-вече да се изяснява. Наистина, гърците на два пъти привличат този голям юнак в Атина, искат да го убедят, че е „българогласен“ грък, поверяват му ръководството на въстанието на остров Крит, дето той се отличава с нечувана храброст, пращат го в Македония да разучи условията за един гръцки бунт там, но Петко скоро се стъписва: в Македония той вижда, че подобно на Беломорска Тракия, живее едно чисто българско население, а има съвсем малко гърци в някои градове, и то на юг, към морето и решава да скъса с великите гръцки планове. Той се връща в Гърция и от там заминава за Италия, дето се среща с прочутия италиански революционер Гарибалди, при когото изучава тактиката на въоръжените въстания. След това отива във Франция, дето не малко е научил в тази велика школа на революциите и се връща в своя поробен край, да върши чудеса от храброст, да пази своя народ от турските зулуми - до Освободителната война, когато сам руският император Александър II е научил за неговите необикновени геройства и качества и след войната го повикал при себе си в Петербург, да го види и да го награди.

Хайдут Велко, от обикновен селянин и овчар, подобно на Петко Войвода, цели сто години преди Балканската война, се е издигнал в своето съзнание до високата идея да освободи от турско робство част от Западна България, а именно Видинския пашалък, простиращ се на запад пряко Зайчарско и Неготинско до река Българска Морава, за да се образува отначало, едно малко българско княжество, подобно на сръбското в онова време.

Но сърбите са подушили неговите намерения. Те са го съдили и искали да го хвърлят в затвор, държали са го под истински надзор и само го подтиквали към бунтове срещу турската власт, като го мамели, че ще му пратят помощ, а е бил оставян в най-решителните моменти да загине срещу голямата турска войска. А в това време сърбите са правили мили очи на турците със своя „честен неутралитет“. И всичко това е било с един хитроскроен от тях пъклен план, който, както ще видим, за нещастие на българщината по Тимок, Морава и Нишава, те постигнаха в 1833 година.

* * *

Хайдут Велко Петров е роден в село Леновец, Зайчарско, около 1780 год.

Баща му бил мирен човек и богат овцевъд. Наричали го Петко Сиренарът. Велко от дете се навъртал около овчарите на баща си и като станал 14 годишен, бил вече овчарбашия (първи овчар). Турци често отивали в бачиите на Петър Сиренарът, грабили масло и овце, а това страшно гневяло малкия Велко.

През онова време извършил бунт срещу старата турска империя видинският аянин Пазвантоглу, който искал да се обяви за независим господар на Видинския пашалък. Много борби имали турците със същия до неговата смърт. По своя ред и белградските турци ударили на Пазавантоглу, но трябвало да отстъпят. Кърджалиите от Видин завзели Зайчар и достигнали до родното място на Велка. Те започнали да грабят и безчинствуват. Това не малко разорило състоянието на Петър Сиренаря и накарало петнадесетгодишния Велко да остави родното си място и да отиде във Видин. Там той се условил овчар при някой си турчин. Не след много, обаче той отива в Пожаревец и става слуга на един богаташ. Но не можал и там да търпи ругатните на господаря си и избягал в четата на Станой Главашът, в която прекарал лятото на 1803 год.

От тук започват юнашките калявания на бъдещия страшен хайдутин. Четата на Главаша обикаляла из робския Моравски край, дето и тогава, както и днес, живеят българи и е отмъщавала за злодеянията на турците. През зимата Станой настанил Велка

като овчар у един свой ятак. Когато на другата пролет гората отново се покрила с шума, Станой събира момчетата си и пак започва харамийска шетня. През нея година (1804) в Моравско станали на няколко пъти бунтове срещу турската власт. Отначало Велко бил с четата на Главаша, а след това отива с войводата Вуличев, заедно с когото се сражава, докато по-следния загива през есента на 1805 г.

В началото на 1807 г., когато сърбите завзели Белград и отблъснали турците зад Морава, у Велко се породила идеята да захване и той въстание в Моравско и да освободи този български край. Той се явил при сръбския княз Карагеорги и го помолил да му помогне да събере чета от български момци и премине в Паракинско (Криви вир) и започне борба в своето поробено отечество. Сръбският княз се възползувал от готовността на смелия зайчарски торлак (бугараш), който може да предизвика размирици в турско, с които ще го улесни, та му указал нужната помощ. Велко преминал Морава, стигнал Паракин, Криви вир и Зайчарско, събира голяма чета от „бугарчичи“ (българчета), както свидетелствува на времето и известният сръбски национален деец и писател Вук Караджич и се налага като старейшина на целия този край.

Сърбите са искали да следят и насочват действията на Хайдут Велко в своя полза. Затова през 1809 год. сръбското княжеско правителство му изпраща от Белград за негов съветник сърбина Степан Живкович (не е сърбин а българин от Ниш, вероятно сърбоман), за да не би Велко да даде на бунтарските работи открит български характер. Но последният разбрал каква е ролята на изпратения му съветник и тоя му станал така омразен и досаден, че искал да се освободи от него. При едно сражение около Баня, Велко и Степан били ранени и четата заобиколена от турците. Хайдут Велко вече искал да се отдели от неприятния си „съветник“ и намислил да си пробие път с момчетата през неприятелския обръч, като остави Живковича, но сърбинът разбрал намерението му и, макар зле ранен, също се промъкнал след него.

Със своето юначество, с живия и заразителен пример и с харамийските си добродетели Велко станал легендарен герой не само в Моравско, но и в останала България. Народът започнал да дига глава и да вярва, че свободата може да го огрее. При това, четата ставала все по-голяма и задавала страх на турското правителство, което не разполагало с много аскер по оня край.

Но заедно с турците, неспокойни били и сърбите от увеличаващата се сила и известност на Хайдут Велка.

Те трябвало да вържат ръцете му.

И наистина, пред Скупщината в Белград през 1810 год. били нагласени оплаквания против Велко, за да бъде той съден и хвърлен в затвор; оплакали се някои кметове и първенци сърби отгатык Морава, че минавайки на прибежка през техните села, Велко вземал овце, а момчетата му задявали девойките. Заради това Велко бива повикан в Белград и осъден от Държавния съвет на затвор. Останала присъдата да се приложи на другия ден. Вечерта хайдутинът, научил какво го чака, свикал момчетата си:

- Братя, - им казал той, - аз мислех че са ме повикали в Белград да ме питат колко рани получих това лято, колко момци ми загинаха и колко коня паднаха под мен и имам ли средства да поддържам четниците си, а сърбите ме питат колко ягнета са изядени и колко девойки полюбени. И ето че утре искат да ме хвърлят в стария турски затвор... Не ни остава друго, братя, освен да бягаме от тук!

И връща се със своите момчета Велко в родния робски край, надежда и опора срещу турците да бъде.

Когато през 1810 год. в Неготинско дохождат русите начело с граф Оруко, при последния отива и Велко със своята чета и цяло лято воюва около Дунав и Тимок. За своята голяма храброст Велко получава от руския пълководец златно отличие. А през есента завежда руската войска в с. Варварин, на отвъдния бряг на Морава, от дето турците начело с везир Мехмед Рудиш са заплашвали да преминат в Шумадия. Тук отрядите на графа са се били храбро, а заедно с тях и българското опълчение на Хайдут Велко, което дало много жертви. Сам войводата бил ранен, но турците били отбити.

Много похвали за своето юначество получил Велко и от сърбите, които му дали да разбере, че отменят присъдата си и че той може свободно да посещава Белград.

Макар излязъл от селска среда и неук, животът и борбите били страшна школа за моравския герой. Той не е бил така прост за да не разбере защо са недоволни сърбите от него и какво искат. Той трябвало временно да се приспособи. Какво ще прави иначе? Всяка минута изложен на турски преследвания, все пак е бил принуждаван понякога да спасява момчетата и себе си на сръбска земя. Не би могъл да издържи, ако е трябвало от две страни да среща неприятели.

Прочее, примирието на Велка със сръбския княз и с белградската Скупщина станало.

През 1811 год. Велко отново отива в Белград, за да помогне на двама свои приятели срещу козните и нападите на княз Карагеорги и на военния му министър Младен Милованович. Но измамен от последните с лъжовно писмо, че уж турците нападнали Баня и застрашавали Зайчарско и Неготинско, Велко побързал да замине за там и оставил своите приятели незащитени.

През лятото на същата 1811 год. Хайдут Велко получава официално писмо от белградското правителство, подписано от Младен Миловановича и от върховния сръбски народен вожд Георги Петрович, с което му съобщават, че го назначават за войвода на Неготинско, на мястото на починалия в това време местен старей Мишо Карапанджа.

В това писмо, като се изтъкват големите трудове на Хайдут Велко за „отечеството“⁽¹⁾ и показаната от него храброст на различни места, което обърнало внимание на сръбското правителство, „в знак на отличие и възнаграждение“ го назначават върховен господар на Неготинска нахия и му предписват да бъде точен изпълнител на волята на правителството и на върховния вожд; за военни дела да се обръща към „военния попечител“ г-н Младен Милованович; за работи вътре в нахията да се обръща до „попечителя на вътрешните дела Яков Ненадович“, да не признава и да не се подчинява на никаква друга власт, освен на сръбската и пр., и пр. По-нататък му пишат как да устрои общинските работи в селата, да нареди народни съдилища, да събира данъци и да изпраща в Сърбия младежи за военно обучение. Искат всеки три месеца да се отчита на белградското правителство за извършеното и изразходеното от него. По този начин юнаците сърби в Белград, запазени на сигурно, са искали от Хайдут Велка и от няколкохилядната му чета да им вадят кестените от огъня в Моравско...

Велко преглътва и този горчив хап. Разбира се, той управлява Моравския край както сам знае и според нашите народни традиции и никакви тримесечни отчети не е изпращал, в столицата на Карагеорги.

През 1813 г. турците откриват формална война на Хайдут Велка. Тогава сръбското правителство, което се показало приятелски настроено към Турция и напълно неутрално в случая, изпраща друго поверително писмо на неготинския войвода, с което му съобщава, че му „подарява“ още няколко села от Пожаревашко, „като помощ, за да брани и оня край от турците“. И така, сърбите се опазват на

спокойствие зад Морава, да наблюдават кървавата буря, що се надигала, а Велко остава сам да се пържи в маслото си, със своята чета от сърцати морав-ски българи.

Турците се надигат от Видин и тръгват към Тимок. Срещу 3000 четници, и то пръснати на няколко места, идела повече от 15 000 обучена и добре въоръжена за онова време войска; срещу Велковите 400 конника се предвижвала към Неготин няколко хилядна кавалерия. Велко виждал опасността и писал в Белград за обещаната помощ. Не пристигнал от там нито един войник. Сръбското правителство сякаш онемяло. То си умило ръцете като Пилата и зарязало българския войвода. А за да се покаже съвсем непричастно към неговите работи, и за да подчертае своето вярно приятелство към Турция, дало някои необходими сведения за състава и движението на голямата българска чета.(2)

Сега чак за Велко става най-ясна политиката на княз Карагеорги и на Държавния му съвет. Но - било вече късно. Той по никой начин не искал да напусне борбата и да остави населението в пълно отчаяние.

Сръбската сметка била точно направена: българи и турци ще се взаимно унищожават, а ще дойде сгодно време за завземане на областта. Между другото, запазили „приятелство“ с турците, сръбите очакват нападателите в Моравско да се изложат пред европейската дипломация с насилия, грабежи и кланета, а това също така е полезно за техния план.

Оставен на себе си, Хайдут Велко започва действията. Той прави няколко набега, за да изпита силата на противника и да окуражи населението. С десетина свои момчета, зад гърба на неприятелската войска, Велко достига даже стените на видинското кале и на връщане задига едно турско стадо овце.

Вместо сръбска помощ, от всички крайща на Моравско започват да прииждат „бугарчичи“ в неговите редове. Но повечето от тях били необучени и невъоръжени и Велко ги връщал. Народът вярвал в непоколебимата сила на своя юнак, още повече, че Турция отслабнала пред очите на раята от вътрешни смутове и междуособици на разни паши и валии. Българщината край Тимок, Морава и Нишава се е надявала, че е дошло време да се освободи...

Велко се спира в Неготин и започва да го укрепява. Ден и нощ е обикалял той окопите да наставлява и насърчава. Всички вече трябвало да научат, че българите остават сами на себе си, че на никаква помощ не могат да разчитат от сръбите и от техния военен министър Младен Милованович.(3) За този последния Велко открито говорел, че бил един негодник. Той бил до крайна степен отвратен от сръбите.

Настъпили решителните дни. Във въстаническия лагер всекидневно идвали известия за приближаването на турските табори към Неготин.

Първия голям неприятелски отряд Велко трябвало да посрещне при с. Буковче. С едно ненадейно и стремително нападение той разбива турците и се спуска на поголовна сеч. Известието за тази първа победа бързо се разнесло в цяла Западна България. Можеме да си представим, как ободрително е подействувало това събитие на нашия измъчен народ. Ала на третия ден към Неготин се насочва още по-голяма турска войска, с артилерия и кавалерия. И сега Велко излиза безстрашно срещу нея. Но той нямал при себе си повече от 400 пешаци и толкова конника и задачата му се затруднява. Неприятелят се вече опитва да го обгради от две страни, но той се оттегля в Неготин и още същата нощ прави нови настъпления. Враговете се удържат и окопават. Не помогнали вече няколкодневните подред Велкови шурмове. На турците пристигат нови подкрепления от Адакале и от Влашко; най-после идва с пресни отряди и великия везир Рушид паша. Неприятелите доближават българските окопи и обстрелват с артилерия високите здания на града, заети от въстаниците.

Сега чак Велко вижда безнадеждното си положение. Той пише за последен път в Белград за помощ и бойни припаси и най-после изпраща на Карагеоргя и Миловановича писмо с укори и разобличения, което завършвало така: „Ако Бог помогне да заздравя и тази рана, ще се питаме през зимата как се брани царство!“⁽⁴⁾

В Белград са си потривали ръцете самодоволно.

Турците все повече стягали обръча около Неготин.

Сраженията стават упорити и отчаяни. Велко не е могъл да не пред-вижда вече края на борбата и своя собствен край, но пред въстаниците и народа се показвал бодър и спокоен. Той ходел от окоп на окоп да насърчава и сам се спускал в атаки, когато е трябвало да се отбие някое решително нападение, целящо пробив и проникване в града.

Едно утро, в последните дни на юли, отива Велко на малкия окоп, (в сегашната Влашка махала на Неготин) и започва да нарежда как бързо да се поправи повредата от неприятелските снаряди.

Турците го забелязват и познават по сърмените и кадифени арнаутски дрехи. Веднага насочват оръдие срещу него. Снарядът го удря в рамото в момента когато давал команда за залпова стрелба. Той полетял разкъсан труп и паднал на опръсканата с кръв земя.

Момчетата са се притекли, взели трупа и го покрили с трева, за да не се види и настане отчаяние сред бойците, а вечерта Велковият брат Милутин го погребва в неготинската черква, като над него заравят още двама паднали въстаници, за да замаскират гроба.

Без Велка момците още четири дни продължавали да отбиват щурмовете на турците.

Не могло, обаче, дълго да се крие смъртта на войводата. А между това и бойните припаси се свършили. На петия ден от погребението въстаниците напускат Неготин и се промъкват в Пореч.⁽⁵⁾ Турците влизат в града и започват плен и грабеж. Те дълго търсили гроба на хайдутина, за да забият главата му на върлина и да я понесат като трофей из околността, ала не могли да го намерят.

„Барут няма, куршум няма,

Хайдут Велка нигде няма“ ...

Така печално завършва героичната поема, която народът сам е съчинил за своя юнак.

Спомените на Хайдут Велка живеят вредом из Моравско и във Ви-динския край.

Сърбите после са изровили останките на своята жертва и са ги заровили в двора на къщата, където Велко е живял със своята хубавица Кючук Стана. Там, в малкия двор, му е дигнат грамаден паметник, с надписи и „упомене“, чрез които сърбите величат себе си, заедно сложиха ръка на този хубав български край.

* * *

Но изхитрената сръбска дипломация не спира своите замисли със смъртта на Хайдут Велка. Още същата 1813 г., 13 юли „попечителят на военните дела и кавалер Младен Милованович“ изпраща писмо до Велковия брат Милутина, с което го „назначават“ за неготински войвода. Милутин в опълчението на брата си е заемал чина хилядник и се издигнал до тази степен с лично юначество.

В последствие чрез Милутина сърбите искат да продължат борбите и смутовете в Моравско, за да принудят турците да го отстъпят по части тям, което и сполучват за няколко десетки години.

Ето и самото писмо що намираме в книгата на Миличевич, стр. 907:

„До благородния господин Милутин Петров и до останалите старейшини на Неготин.

Като разбрах, че господар войвода Велко е загинал, в името на върховния вожд и правителствения съвет, от днес назначавам за войвода на Велково място неговия брат Милутин; така налагам на всички капитани и на останалото войнство щото от днес за свой войвода да признаят Милутина и да го слушат, както са слушали Велка. От нищо да не се страхувате, че Велко е погинал, а да са държите храбро и този град Неготин пазете и не изпускате, до като и ние там дойдем, а напълно да знаете, че ще дойдем, само чакаме часа...

Господарю войвода Милутине! Ние сме вас избрали пред всички старейшини за войвода на мястото на вашия брат Велко и от сега вие ще командувате своята войска, както я е командувал вашия брат и поста-райте се да се покажете достоен замсетник на вашия брат. С това оставам,

Попечител на военните дела: Младен Милованович.

Белград, 4 юли 1813 година.“

Ласкателствата, похвалите и титлите не са могли да не подействуват на честолюбието на Милутина... „Назначен“ по този начин за войвода в чужда територия, опасна за храбреците от Белград и Шумадия, той заема мястото на своя легендарен брат. Но силата на турците се увеличила.

Новият войвода също не получил помощ от Белград и не можал да се удържи в Неготин.

Ето защо на 8 август 1813 г. му е изпратено второ писмо, сега вече от „върховния вожд кавалера Георги Петрович“, в което, като се съжالياва, че Милутин не е останал в Неготин, обсипва се с недостойни за едно правителство лъжи, какво „Московецът иде на помощ“, затова Милутин да се върне и заеме планини и проходи, като вред постави засади, та да не се движат турците към сръбската граница.

По-нататък в това измамно писмо се казва: „Да се разгласи из Крайна и Зайчарско, че немци и руси са се съединили и че от три седмици вече как иде помощ от Русия ... а аз сега пиша на Младена (Миловановича) да ви изпрати 600 души... В нищо не се съмнявайте... Това да знаете и както умеете най-добре, така вършете.“

Но обещаните 600 души, разбира се, не пристигнали.

Милутин, който заедно с брата си Велко е преживял разочарования в искреността на сръбското правителство, знаел песента на сръбските сирени. Той прехвърля Дунава, минава в Унгария, стига в града Бечкерек, дето оставя домашните си, отива след това в Хатин при княз Карагеорги, от когото взема свидетелство, че е войвода и заминава за Петербург, за да се увери сам в помощта, която руския цар може да даде за освобождението на поробенния български народ. И в Петербург Милутин вижда, че никаква помощ не е тръгнала за Моравско и че сърбите официално и най-нагло лъжат. Тогава той се връща в родния си край и започва да се движи с една малобройна чета, да бъде опора на робите, но да не предизвиква без нужда турците на масови нападения, кланета и покрусата.

След дълги шетби из Неготинско, Зайчарско, Пожаревишко и другаде, Милутин почива в Пожаревец през 1861 година.

След Велковата героична смърт, освен Милутина, сърбите са искали да използват през размирните години и най-малкия Велков брат - Милко, зайчарските войводи Милисав и Станислав, ресавеца Петър Джода и много още български юнаци в Моравско, които подобно на Хайдут Велко, с присвояването на онези български земи, се опитаха да посърбят в своята фалшифицирана „история“.

Публ. в Тихомир Павлов, Подвизите на Хайдут Велко и съдбата на българщината в Моравско. София, 1931, 28 с.

( ) Не се казва кое отечество. В това писмо, което намираме на стр. 25 в книгата на Миличевич „Кнежевина Србија“ е употребена думата „отечество“, а не сръбската „отачбина“.

(2) Ала тази предателска и противоположна роля сърбите не са играли само тогава: г. Панчо Дорев напечати в брой 3456 на в. „Зора“ от 12 януари 1931 г. извадки, от турската държавна архива, от които, според султанските ирадета до великия везир в 1892 год., от две разпоредби на султановия главен секретар през 1895 г. и от една телеграма на турския посланик в Лондон в 1903 г. се вижда, че сръбски дипломатически представители в България са били натоварени и с шпионска служба в полза на Турция, че сръбски външни министри и дипломати в Цариград и на Запад са донасяли на султанското правителство за състоянието на българската армия, за движението на македонските чети и за плановете на Македонската Революционна Организация - „сведения, събирани от сръбските чиновници (при легацията им) в София“...

(3) „Велко за Младена је јавно говорио да није на војску и да Срби морају бити биени и несречни, где год он заповеда и управља“. М. Миличевич, Кнежевина Србија“, стр. 900.

(4) Пак там на стр. 898. Прелистих и други сръбски книги, в които е писано за Велка, но не ми попадна нещо повече из текста на това важно историческо писмо, което сърбите има защо да спотайват и навярно са го унищожили.

(5) Сега Долни Милановец - на Дунава.